

Religieus leven – elementen voor een christelijk levensontwerp

Hoe seculier de tijden ook mogen zijn – het kloosterleven mag zich verheugen in een toenemende belangstelling. Gastenverblijven van abdijen en kloosters zijn lang van tevoren volgeboekt. Boeken over de waarde van kloosterlijke idealen voor het dagelijkse leven of voor managers van multinationals worden bestsellers en er wordt met het grootste respect gesproken over het publieke optreden van monniken zoals Anselm Grün of Notker Wolf. En nu ook de katholieke kerk een nonconformistische leider heeft gekozen die uit de wereld van de religieuzen komt, krijgt zelfs zij uit onverdachte hoek een betere pers dan ooit voordien. Het lijkt er op dat dit publieke aanzien van christelijk religieus leven een vaak en graag vergeten traditie weer onder de aandacht brengt. Wanneer in het publieke debat over *kerk* of *religie* gesproken wordt, gaat het al snel over bisschoppen, pausen of pastores. Het feit dat de kloosterlijke tradities een minstens zo belangrijke rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de christelijke spiritualiteit lijkt een blinde vlek te zijn in het nadenken over de betekenis van het christendom in onze samenleving. Nu traditionele, meer maatschappelijk georiënteerde kerkstructuren zo heftig aan het eroderen zijn, komen deze tradities weer in beeld als modellen van christelijk leven dat zijn nieuwe vorm(en) nog moet vinden. Maar is dit proces van institutionele erosie en zoektocht naar nieuwe vormen niet zo oud als het christendom zelf? En hebben de verschillende ordes en congregaties die in de loop der eeuwen ontstaan zijn, daarbij niet altijd een sleutelrol gespeeld? Dit was zo in de geschiedenis. Maar zou het kunnen dat het ook voor de toekomst van het christelijk geloof richtinggevend zou kunnen zijn om het brede landschap van het religieuze leven te exploreren om zo elementen te vinden die ook buiten die wereld inspirerend kunnen zijn voor een nieuw en eigen christelijk levensontwerp?

Op het einde van het confessionele tijdperk lijkt de christelijke traditie een nieuwe adem te krijgen in een nieuwe vorm – en het zou niet verrassend zijn wanneer de rijke tradities van religieus leven daarbij een steeds belangrijker rol gaan spelen. Daarbij is het voor de toekomst van de christelijke spiritualiteit belangrijker naar deze ontwikkelingen te kijken dan naar de soms alarmerende cijfers van de sociologen. Transformatieprocessen laten zich immers niet zo gemakkelijk in bestaande en traditionele sociologische categorieën vastleggen.

Ondanks toenemende vergrijzing laat het religieus leven ook in Nederland een zeer gevarieerd landschap zien. Maar hoe gevarieerd ook, iedere vorm van geleefde christelijke spiritualiteit gaat uiteindelijk terug op de ervaringen van de monniken die al vanaf de 3de eeuw de woestijn en de eenzaamheid opzochten om zo onverdeeld op God gericht te kunnen zijn. Hoe contemplatief deze woestijnmonniken ook waren, hoezeer ze ook wars waren van een druk maatschappelijk leven – hun eenzaamheid stond altijd in het teken van een groter doel dat ook het geheel van de samenleving betrof. Uit de berichten die we van de woestijnmonniken overgeleverd kregen, blijkt hun sensibiliteit voor de betekenis van de weg van Christus voor het sociale leven – hun contemplatie stond altijd ook in het teken van de zoektocht naar een actief leven voor alle mensen. Hun levensverhalen waren inspirerende, maar ook kritische bakens in het maatschappelijke netwerk buiten de woestijn. Hoewel ze de eenzaamheid zochten, wilden ze een teken zetten in het midden van de samenleving. Die moeizaam te vinden balans van contemplatie en actie vormt tot vandaag de dag het hele spectrum van christelijk religieus leven. En de geschiedenis van deze ‚scholen van spiritualiteit‘ is daarom ook altijd een geschiedenis van het worstelen met de concrete balans tussen contemplatie en actie. Zonder deze zoektocht kan men van *christelijke* spiritualiteit niet spreken. En het spreekt voor zich dat in steeds veranderende culturele en sociale constellaties door de eeuwen heen het arrangement van contemplatie en actie altijd op nieuwe wijzen gerealiseerd moest worden.

Monastiek – Benedictus van Nursia

En is dat juist niet de uitdaging waar onze samenleving voor staat – om plaats te vinden voor *contemplatie*, inkeer, zelfreflectie, de zoektocht naar datgene waarin het *eigenlijk* om gaat in alle processen waarin we geïnvolveerd zijn – arbeidsprocessen, de wijze waarop we met relaties bezig zijn, de veranderende invulling van burgerschap, enz.... Dit is zeker ook wat Benedictus van Nursia (480-547) voor ogen stond, de vader van het westerse monastieke leven, wanneer hij zijn Regel voor het monastieke leven concipieerde, die in het teken stond van het *ora et labora*, het bidden én werken en de deugden die nodig zijn om daarin een balans te vinden. De regel wordt gekenmerkt door een groot realisme en een pragmatische sensibiteit voor de verdeling van de tijd tussen bidden en werken, maar ook met betrekking tot de onderlinge verhoudingen tussen de monniken. Zo beoogt Benedictus met zijn regel van het klooster een leerschool te maken voor een christelijk leven waarin men zich levenslang kan en moet oefenen. Deze monastieke idealen waren niets anders dan de idealen die ook de woestijnmonniken probeerden te realiseren: het leven in echte eenzaamheid aandurven, alleen tegenover God staan en zich daarbij niet laten afleiden door de talloze verleidingen die de wereld te bieden heeft – zoekend naar een sterke innerlijke soevereiniteit, om zo weer in relatie tot anderen te kunnen treden. Daarom is het monastieke leven ook echt christelijk leven, omdat dit leven radicaal kiest voor de zoektocht naar de presentie van het goddelijke in het eigen leven. Het vergt oefening om deze gerichtheid vorm te geven ook in de dagelijkse dingen. De *stabilitas loci* is daarbij voor Benedictus een belangrijk instrument. De innerlijke soevereiniteit wordt niet gewonnen door steeds opnieuw van plaats naar plaats te zwerven – men moet groeien als een boom naar het goddelijke licht.

Dit monastieke ideaal kreeg een eerste gestalte in het Benedictijnse leven dat zijn hoogtepunt in de Middeleeuwen kende, maar dat op het einde van de 19de eeuw herontdekt werd – een tijdperk van volle industrialisering en modernisering. De Benedictijnse abdijen in Nederland en België zijn exponenten van deze moderne herontdekking van het monastieke leven – er spreekt een heimwee uit naar deze voor onze cultuur zo belangrijke balans tussen contemplatie en actie, tussen bidden en werken. Benedictijnse abdijen werden aldus rond 1900 vrijplaatsen van contemplatie in een wereld die steeds meer in het teken van de actie en van het winstbejag kwam te staan. Daarbij is het belangrijk te zien dat Benedictijnse abdijen relatief autonoom georganiseerd zijn. Alle zijn ze bij één of andere congregatie aangesloten, waarbij steeds een ander accent voorop staat. Omdat de ordening van de tijd zo centraal staat, speelt de liturgie en het zingen van de psalmen een centrale rol als weg naar de presentie van de contemplatie in het dagelijkse leven. In de St-Willibrordus-abdij te Doetinchem wordt deze liturgische sensibiteit verbonden met een openheid voor de wereld, voor de vraag naar de monastieke presentie in de wereld en de rol ook van andere religies. Andere abdijen zoals die te Vaals concentreren zich uitdrukkelijker op de liturgisch aspecten.

De Regel van Benedictus ligt evenwel ook ten grondslag van andere traditielijnen, andere ‘scholen van spiritualiteit’ – zo bijvoorbeeld de Cisterciënzers, een hervorming uit de 11de eeuw van de Benedictijnse richting die in de Hoge Middeleeuwen veel aantrek had. Cisterciënzers wilden terugkeren naar de oorsprong van het Benedictijnse leven dat ze niet meer herkenden in de gegroeide abdijscultuur. En hetzelfde gebeurde eigenlijk opnieuw vanaf de 17de eeuw, toen in de schoot van de cisterciënzer orde een nieuwe hervorming ontstond, die van *La Trappe* – beter bekend als de Trappisten – die op het einde van de 19de eeuw zelfs een eigen orde werd, de Cisterciënzers van de strenge observantie. Zoals de naam het al zegt, kiezen Trappisten er voor om geheel in het *claustrum* te leven, ze nemen, anders dan de Benedictijnen, geen taken waar buiten de abdij. Hun leven is nog meer op ascese en onthechting gericht. Strikter nog zijn de getijden die ze bidden en het

daarmee verbonden levensritme dat geheel op God gericht is. Trappistinen en Trappisten zijn ook in de beide Nederlanden zeer present en genieten hoog aanzien niet alleen door de hoge kwaliteit van hun bier (zoals in Zundert en Koningshoeve), maar vooral door de radicaliteit van hun monastieke levenskeuze. De vitaliteit van de vrouwelijke tak blijkt ook uit de kloosterbouw in Koningsoord/Arnhem nog in 2009.

De gemeenschappen die leven vanuit de Regel van Benedictus leiden nog steeds een relatief bloeiend bestaan – ze trekken steeds opnieuw jonge mensen aan. Opvallend is dat hoewel ze zich met hun liturgische en ascetische levensstijl lijken te richten op een premoderne Middeleeuwse spiritualiteit, ze hun oorsprong vinden rondom 1900. In dit opzicht begrijpen de op Benedictus georiënteerde monastieken hun levensvorm en de ingeoeffende eenheid van contemplatie en actie als een *teken van tegenspraak* – profetisch, kritisch en creatief – ten aanzien van de heersende industriële en kapitalistische prestatiesamenleving. Vandaag lijken het plaatsen te zijn waar als in een oase een alternatieve levensordering gerealiseerd wordt.

Karmel

Een geheel eigen vorm van monastiek leven, dat zich evenzeer op de ervaring van de woestijn beroept, is de Karmel, genoemd naar de berg in Israël waar Elia zijn godservaring kende. De Karmel is ontstaan uit de groepering van daar levende woestijnmonniken die in de loop van de 12de eeuw de noodzaak herkenden een geheel eigen levensregel te ontwerpen, die uiteindelijk werd geschreven door Albertus van Jeruzalem. Centraal in deze regel staat het plaats maken voor God en de cultivering van het innerlijk leven als deze lege plaats. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat de Karmel-orde veel meer nog dan de Benedictijnse traditie voor de contemplatie heeft gekozen. De geschiedenis van de Karmel wordt door een trauma getekend – de verdrijving van de Berg Karmel door de moslims in de Middeleeuwen. De Karmelieten zijn naar de Europese steden getrokken en beschouwen hun klooster als een plaats waar de woestijn en de berg Karmel verinnerlijkt geleefd wordt. Anders dan de Benedictijnse tradities zijn de Karmelieten niet gericht op werk, behalve dan werk ten behoeve van God. Karmelieten zijn daarom ook bedelmonniken – net zoals de Franciscanen. In de Vroegmoderne Tijd kent de Karmel opnieuw een bewogen tijd. Onder impuls van de grote mystica Teresa van Avila komt het tot een hervorming van de orde. Sinds die tijd wordt er een onderscheid gemaakt tussen *geschoeide* en *ongeschoeide* karmelieten. Deze laatste zijn de door Teresa hervormde karmelieten. Beide scholen zijn nog steeds actief. In Nederland zijn het vooral de geschoeide karmelieten, die zeer actief waren in het onderwijs, maar die veel bekendheid hebben verworven met de academische studie van de mystiek. Met het Titus Brandsma Memoriaal te Nijmegen hebben de Karmelieten een uniek en toekomstgericht project neergezet – tegelijk heiligdom en bedevaartsoord voor de zalige Titus én vormingscentrum voor karmelitaanse spiritualiteit. Maar ook op andere plaatsen, zoals Boxmeer en Almelo zijn de Karmelieten ondanks hun sterk contemplatieve inslag zeer zichtbaar present in de samenleving. De verhouding tussen contemplatie en actie verloopt hier geheel anders dan bij de Benedictijnse scholen. Door de strikte gerichtheid op God wordt in de samenleving een teken gezet, door de onderbreking wordt ruimte gemaakt voor de contemplatie. Veel minder dan in de Benedictijnse traditie is er sprake van een geregeld afwisseling tussen contemplatie en actie, bidden en werk – de gerichtheid op God gaat door alles heen, de afwisseling gebeurt permanent. De spiritualiteit van de Karmel kan daarom niet anders dan mystiek van aard zijn.

Franciscus en Clara

Zoals alle ordes en congregaties is ook de Franciscaanse beweging, geïnspireerd door Franciscus van Assisi en Clara, een hervormingsbeweging die terug wil naar de oorsprong en kiest voor een radicaal evangelisch leven in armoede. Waar de Karmel rechtstreeks verbonden is met de ervaring van de woestijn en de Benedictijnse ordes tot bloei kwamen in een meer feodaal samenlevingssysteem, daar zijn de verschillende Franciscaanse ordes (minderbroeders, franciscanen, capucijnen en clarissen) echte stadsbewegingen. Zoals de Karmelieten zijn de Franciscanen bedelmonniken. Overeenkomstig de spirituele intuïties van hun stichter willen mensen die een Franciscaans leven leiden terug naar de door God gewilde schepping. Deze intuïtie zou ook in de theologie en de filosofie vergaande consequenties hebben (Bonaventura, Duns Scotus, Willem van Ockham). Deze nadruk op armoede en onthechting en het dicht bij de natuur leven staan ook vandaag nog centraal in het Franciscaanse leven. Franciscaans leven heeft verschillende gestalten. Er is een duidelijk contemplatieve lijn – in het kloosterdorp Megen vinden we vandaag een klooster van Franciscanen en één van Clarissen. Ook in Nijmegen is een contemplatief Clarissenklooster te vinden. Maar er is ook een actieve lijn – die bijvoorbeeld tot uitdrukking komt in de Franciscanessen van de derde orde (zoals bijvoorbeeld de zusters van Dongen die in het onderwijs actief waren). Armoede en onthechting zijn de sleutelwoorden van de spiritualiteit, of zij nu actief dan wel contemplatief beleefd wordt.

Dominicus

Minder in het oog springend voor een groter publiek is de Dominicaanse beweging. De spiritualiteit van de Dominicanen leent zich minder voor kloosterweekends in stilte of natuurmeditaties. Toch kent de Dominicaanse richting in Nederland weer een kleine opbloei. En met name in de Middeleeuwen en de Vroegmoderne Tijd behoorde zij tot de innovatieve en richtinggevende stromingen binnen de kerk. De balans tussen contemplatie en actie als christelijke levensvorm kreeg al van bij de stichting (1215) door Dominicus Guzman gestalte in de praktijk van het preken en het verkondigen. Daarom heeft deze stroming van in het begin een uitgesproken intellectueel profiel – preken betekent uitleggen, ook ten opzichte van mensen die niets met het geloof te maken hebben. Het zoeken naar de juiste verhouding tussen geloof en rede is daarom een grondthema tot vandaag de dag en moest in belang voor het gebedsleven niet onderdoen. In de Nederlandse setting hebben de Dominicanen daarom in de laatste jaren conform deze traditie een kritisch en hervormingsgezin profiel ontwikkeld. Het vrije debat over de toekomst van de kerk staat in deze kringen in hoog aanzien.

Norbertijnen – een Augustijns leven

Tot de meest presente stromingen van religieus leven in de beide Nederlanden behoort ongetwijfeld de orde van de Norbertijnen, de Premonstratenzer orde, in de 12de eeuw gesticht door Norbertus van Xanten (ook wel Norbertus van Gennep genoemd). Norbertijnen zijn geen monniken *stricto sensu* omdat ze niet de regel van Benedictus maar wel die van Augustinus volgen. Ze worden *reguliere kanunniken* genoemd omdat ze een regelmatig gebedsleven in gemeenschap en volgens evangelische idealen combineren met een uitdrukkelijke taak in de wereld. Norbertijnen zijn meestal actief in parochies of scholen, en in onze streken ook niet zelden in het boekwezen (Berne Media, Altiora Averbode). Aldus zijn de Norbertijnen – en de Norbertinessen (zoals die van Oosterhout) – spiritueel zeer verbonden met de verschillende Augustijnse richtingen. Centraal in deze spiritualiteit is de innerlijke harmonie met God. De weg naar binnen is, zoals dit bij Augustinus het geval is, van

groot belang. Ook Augustijnen – in de traditie ook Augustijner heremieten genoemd – zijn nog steeds in Nederland werkzaam, al neemt hun aantal zienderogen af. Hun profiel is meer intellectueel en spiritueel gericht. Een opvallende exponent hiervan is het Augustijns Studiecentrum te Eindhoven.

Besluit

Met dit overzicht zijn nog lang niet alle vormen van kloosterlijk leven in Nederland aan bod gekomen. Wel hebben we een korte exploratie gemaakt doorheen het landschap van vitale ordes met een sterk contemplatieve kant die alle hun oorsprong in de Vroege of Late Middeleeuwen vinden. Vanaf de Moderne Tijd zouden weer nieuwe stromingen ontstaan, niet in het laatst door de impulsen van de hervormingsbeweging van de Moderne Devotie, maar ook aangespoord door de veranderende uitdagingen van de cultuur. Een meer actieve en op het handelen gerichte spiritualiteit zou nodig blijken en kwam ook tot uitdrukking in de Ignatiaanse en Vincentiaanse congregaties, die ook vandaag de dag nog veel invloed hebben en waar ook levende gemeenschappen nog steeds actief zijn. Beide stromingen zien zichzelf in de lijn van de kloosterlijke tradities, maar op getransformeerde wijze. Voor Vincentius geldt met nog meer nadruk dat de wereld van de armen nu het klooster geworden is.

Zoals altijd in de geschiedenis het geval is geweest, zijn ordes weer op zoek naar hun eigen inbreng in het kerkelijk en maatschappelijk leven. Dit proces is nog lang niet voltooid en zal het wellicht ook nooit zijn. Dit laatste is alleen al het geval omdat ook religieus leven in gemeenschap bij ieder die voor zo'n levensontwerp opteert, opnieuw begint. Een belangrijke nieuwe ontwikkeling is de brede belangstelling 'van buiten' voor het religieus leven. Er lijkt gezocht te worden naar vormen die meer nog dan voorheen op de grens van het klooster en de maatschappij liggen. Door vormingswerk, cursussen, abdijweekends, bezinningsdagen enz... worden elementen uit het religieus leven ook overgedragen in levensontwerpen die zich wel aan deze weg oriënteren, zonder ze in alle eenduidige consequentie zelf te gaan. Elementen uit het religieus leven worden steeds meer onderdeel van experimentele levensvormen, individueel of in groep. En zou het niet kunnen dat iets vergelijkbaars uiteindelijk ook het geval was bij de vrouwen en mannen die al in de 3de eeuw de woestijn in trokken om op zoek te gaan naar een leven dat op God gericht was?

Inigo Bocken